

Základní životní podmínky vojáků z povolání

Podplukovník PhDr. Jaroslav P e c k a,

Podplukovník PhDr. Miroslav
P u r k r á b e k

Podmínky lidského života, jejich utváření, optimalizace a humanizování jsou oprávněně předmětem pozornosti a zájmu marxistické sociologie. Socialistická společnost vytyčuje rozvoj člověka jako konečný a samoučelný cíl. Společenské orgány při zadávání úkolů společenskovo-vedním pracovním vycházejí nejen z tohoto cíle, ale i z dvojího působení průmyslové civilizace. Vycházejí tedy zároveň z toho, že na jedné straně zvyšování všeobecné civilizační úrovně dává člověku nové možnosti jeho rozvoje, přičemž současně na druhé straně průmyslová civilizace některé podmínky jeho života zhoršuje. Marxistická sociologie neplní jen technickou funkci v podobě společenské expertizy, ale od svého vzniku má i výrazný humanistický prvek. Zahrnuje v sobě tedy rozpornou jednotu sociotechnické funkce (uplatňované v zájmu fungování společnosti nebo dílčích systémů, kde převažuje aspekt věcně sociálních vztahů) a humanizační funkce (uplatňované v zájmu rozvoje osobností příslušníků společnosti a jejich lidsky sociálních vztahů).

Obě tyto funkce byly v jednotě uplatněny v sociologickém výzkumu „Základních životních podmínek vojáků z povolání“, který na základě úkolů řídících orgánů ČSLA uskutečnilo Vědeckovýzkumné pracoviště sociologie armády Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda v první polovině roku 1967.

CHARAKTERISTIKA A VÝCHODISKO VÝZKUMU

Cílem výzkumu bylo zjistit a analyzovat životní podmínky vojáků z povolání a jejich odraz v životních pocitech příslušníků této sociální skupiny s hlavním zřetelem na ty, které hypoteticky nejvýrazněji ovlivňují proces identifikace s vojenskou službou jako povoláním.

Vytvořený výzkumný tým měl v důsledku různorodosti zkoumaných otázek interdisciplinární charakter. Děлил se na tři sekce: sociologickou, ekonomickou a právní. Jeho jádro tvořili pracovníci Vědeckovýzkumného pracoviště sociologie armády a dále v něm byli zastoupeni různí experti. Kromě sociologů, ekonomů a právníků jeho členy odborníci na jednot-

¹⁾ Podrobněji jsou tyto problémy popsány v příslušné literatuře. Viz zejména: J. Kazimour: „K otázkám hodnocení životní úrovně“, Praha SEVT, 1961; M. Manesio „Sociologický průzkum životní úrovně obyvatelstva“, Národní komitét sociologie Rumunské socialistické republiky, Materiál 8. Světového sociologického kongresu, Evian 1966; V. Sova „Strukturální problémy vývoje práce kateder marxismu-leninismu“, 1965, čís. 1.

livé zkoumané otázky (pracovní kádroví, finančního a sociálního zabezpečení, lékař, odborníci výstrojního, proviantního a bytového zabezpečení).

Společensko-ekonomické jevy, které tvoří souhrn životních podmínek, jsou mnohostranné, mají heterogenní charakter a různý stupeň významnosti.¹⁾ Je nutné je zkoumat a interpretovat z různých aspektů a stránek. Jejich sociologickou analýzu musí předcházet dílčí analýzy, jako jsou ekonomická, demografická, sociálně psychologická, zdravotnická, ekologická — u vojáků z povolání i významná analýza právního postavení.

Zkoumání kterékoliv sociální skupiny, jevů a procesů s ní spojených vyžaduje studium širšího komplexu podmínek, v nichž se tato skupina formuje a jimiž je determinována. Životní podmínky vojáků z povolání (včetně jejich rodin) jsou kromě celospolečenských faktorů určovány činiteli, vyplývajícími ze specifického poslání armády a charakteru její činnosti. Promítají se v nich principy armády, zvláštnosti jejího vnitřního života a požadavky profese, mezi nimiž je nejvýraznější požadavek nepřetržité bojové pohotovosti, který hluboce ovlivňuje život vojáků z povolání a vtiskuje mu specifické rysy, které se ve svém komplexu v žádném jiném povolání nevyskytují.

Zkoumání životních podmínek vojáků z povolání umožňuje zpětně pochopit řadu jevů a procesů, které v této sociální skupině probíhají. Základní životní podmínky mají silný vliv na společenské postoje vojáků z povolání, na jejich hodnotovou orientaci, na proces jejich profesionální stabilizace a identifikace s vojenským povoláním. Optimální životní podmínky pozitivně stimulují výkon služby, působí příznivě na obnovu a další rozvoj pracovních a tvůrčích sil. Poruchy a nedostatky v životních podmínkách mají na tento proces negativní vliv.

Popisový výzkum — vzhledem ke svému účelu, ale zejména vzhledem k omezeným časovým možnostem — nemohl postihnout životní podmínky vojáků z povolání v plné komplexnosti. Bylo nutné se zaměřit na ty jevy a procesy, na takové skupiny podmínek, u nichž lze předpokládat, že nejvýrazněji ovlivňují proces identifikace s vojenskou službou a pominout takové jevy, procesy a podmínky, u nichž lze předpokládat vliv méně výrazný nebo zprostředkovaný. Výběr okruhu otázek a problémů, které bylo třeba ve výzkumu postihnout, usnadnila předchozí všestranná charakteristika sociální skupiny vojáků z povolání z hledisek sociálních, politic-

kých, vzdělání, povahy činnosti a dalších. Snahou bylo vymezit zejména výrazné zvláštnosti, typické pro vojenské povolání.

Na základě rozborů byl pro potřeby výzkumu vymezen operativní pojem „**základní životní podmínky**“, který zahrnoval tyto složky a ukazatele:

1. pracovní podmínky (délka pracovní doby, charakter pracovní činnosti, rozsah odpovědnosti za lidi a materiál, změny bydliště, odloučenost od rodiny, rizikovost práce, požadavky na změny v kvalifikaci a přeškolení a další);

2. podmínky platového zabezpečení (nominální příjem, příjem na jednoho člena rodiny, úspory, půjčky, zadluženost);

3. podmínky materiálního zabezpečení (bytové zabezpečení, naturální odívání, stravování, cestovní náležitosti);

4. podmínky zdravotnického zabezpečení (rozsah a efektivnost zdravotnické péče o vojáky z povolání, nemocnost, úrazovost, typické choroby z povolání, průměrná délka života);

5. podmínky sociálního zabezpečení;

6. právní postavení (zvláštnosti právního postavení vojáků z povolání ve srovnání s postavením jiných občanů);

7. vliv veřejného mínění o současné úloze armády a jejím významu;

8. vliv společenské prestiže vojenského povolání;

9. vliv existenčních problémů spojených se životní dráhou vojáka z povolání;

10. vliv mezilidských vztahů modifikovaných hierarchickou armádní strukturou;

11. vliv vytržení vojáků z povolání a jejich rodin z přirozeného životního prostředí.

Pojem „základní životní podmínky“ zahrnuje tedy široký komplex otázek, který lze utřídit do čtyř základních skupin. Jsou to za prvé **pracovní podmínky**, za druhé **podmínky zabezpečení** (viz 2—5), za třetí **problematika právního postavení vojáků z povolání** a konečně za čtvrté **souhrn jevů, označených jako sociálně psychologické vlivy působící na vojáky z povolání jako sociální skupinu**²⁾ (viz 7—11).

Ke čtyřem skupinám problémů byla také vypracována hypotéza výzkumu s přihlédnutím zejména k tomu, že:

— mezi jednotlivými složkami životních podmínek, resp. skupinami podmínek a procesu identifikace vojáků z povolání s profesí a vojenskou službou existuje závislost (přímá i zprostředkovaná);

²⁾ Zejména zařazení problematiky právního postavení a sociálně psychologických vlivů je hlavním důvodem, proč výzkum nelze nazývat výzkumem životní úrovně, s kterým má jinak celou řadu shodných rysů.

— působení složek či skupin životních podmínek na procesy v armádě je rozdílné ve směru (kladném, záporném) i v intenzitě;

— některé specificky obtížné rysy vojenského povolání jsou dány objektivně (přičemž však je možné jejich případný negativní vliv paralyzovat odpovídajícími ekonomickými, právními a morálními nástroji); jiné jsou naopak subjektivní.³⁾

V hypotéze výzkumu zaujímala významné místo **preferenc** (její zdůvodnění, vývoj, současný stav a negativní důsledky snižování, popřípadě ztráty preference) v jednotlivých druzích zabezpečení vojáků z povolání. Vycházelo se z toho, že charakter vojenského povolání je natolik specifický, že nutně vyžaduje specifickou úpravu zabezpečení (platového, materiálního, zdravotnického a sociálního), že mimořádné požadavky kladené na život a práci vojáků z povolání je nutné kompenzovat optimální měrou jejich preference. Sběr informací byl proto zaměřen jednak k pokud možno úplnému postižení podmínek života a práce všech základních kategorií vojáků z povolání, jednak k tomu, aby s nimi mohly být konfrontovány hypotetické soudy o zabezpečení vojáků z povolání; tzn. je-li zabezpečení adekvátní podmínkám, zda dostatečně stimuluje a umežňuje překonávání obtíží vojenské služby.

Charakter zkoumaných otázek a požadavek komplexního přístupu k jejich analýze ovlivnil i kombinaci různých výzkumných procedur a technik. Jako základní byla zvolena statistická procedura a za pomocné procedury historická a monografická. Jako hlavní techniky byly použity anonymní dotazník a studium statistických dokumentů. K prohloubení získaných údajů, popřípadě k jejich verifikaci byl u jedné desetiny vzorků proveden standardizovaný interview a v 18 útvarech a štábech skupinový dotazník. Struktura vzorku pro hlavní techniku (dotazník) byla stanovena tak, aby v něm byly poměrně zastoupeny všechny složky armády.⁴⁾

Počet 2000 respondentů umožňoval zís-

kat validní výsledky, reprezentativní pro ty kategorie vojáků z povolání, které byly z hlediska cíle výzkumu významné. Pro práci v terénu byla stanovena záloha 10 %, která byla později připojena ke vzorku, takže jeho konečná velikost je 2200 respondentů.⁵⁾

Stručnou charakteristiku popisovaného výzkumu lze uzavřít poukázáním na jeho zvláštnosti, kterými se v mnoha směrech liší proti dosavadním sociologickým výzkumům v ČSLA. Na **prvním** místě je to skutečnost, že jde o první celoarmádní reprezentativní výzkum vojáků z povolání, který je ojedinělý nejen svým rozsahem, ale i charakterem a zaměřením. **Za druhé**, ve srovnání s ostatními, se vyznačoval tím, že usiloval o vyvážení analýzy objektivních údajů a fakt s fakty a údaji, jejichž zdrojem je subjektivní sféra vědomí lidí. Důraznější orientace na objektivizaci údajů spolu s charakterem zkoumaných otázek přispěla **za třetí** k tomu, že výzkum měl týmový interdisciplinární charakter. Konečně **za čtvrté** lze poukázat i na výjimečně krátkou dobu, která díky obětavé práci většiny příslušníků výzkumného týmu nepřesáhla od zahájení prvních prací až do napsání závěrečné zprávy (má převážně charakter analýzy prvního stupně) dobu osmi měsíců.

NĚKTERÉ VÝSLEDKY VÝZKUMU

Pro nedostatek místa nelze uvádět výsledky podrobně. Jejich výběr jsme podřídili zejména tomu, abychom si vytvořili nezbytný základ pro část, kde se chceme zabývat relací životních podmínek a procesu identifikace vojáků z povolání s jejich profesí a s vojenskou službou vůbec.

V **pracovních podmínkách** vojáka z povolání patří mezi nejzávažnější výsledky především znovu ověřené zjištění⁶⁾ o chronicky dlouhé pracovní době některých kategorií vojáků z povolání, která spolu s nedostatky v jejich pracovním režimu a prostředí, materiálním i zdravotnickém zabezpečení je příčinou zvýšeného opotřebování jejich pracovní síly a její nedostatečné regenerace.

Tabulka 1 ukazuje **rozsah průměrné denní a týdenní pracovní doby**, zjištěné

³⁾ To bylo nutné náležitě respektovat také při analýze údajů a fakt, získaných výzkumem. Při jejich analýze šlo o hledání, popřípadě ověření míry závislosti, intenzity a váhy působení jednotlivých faktorů.

⁴⁾ S využitím údajů kádrového úseku Hlavní politické správy ČSLA byli vojáci z povolání rozřazeni do devíti velkých skupin (složek armády): 1. příslušníci ústředních orgánů velení a řízení; 2. příslušníci přímo podřízených útvarů a útavů; 3. příslušníci Západního a Středního vojenského okruhu; 4. příslušníci Východního vojenského okruhu; 5. příslušníci 7A; 6. příslušníci Pohraniční stráže; 8. příslušníci škol a akademii; 9. příslušníci místních vojenských správ.

⁵⁾ Dotazníkové šetření bylo uskutečněno ve 49 vojenských součástech a 39 lokalitách (z praktických důvodů bylo ve vhodných případech šetření najednou ve více jednotkách v jedné územní lokalitě), rozmístěných ve všech krajích republiky. Bylo přihlíženo i k teritoriálnímu členění státu.

⁶⁾ Výsledky výzkumu jsme srovnávali s dřívějšími výzkumy délky pracovní doby. Jde o výzkum u pracovníků leteckých útvarů a štábů (viz Lidová armáda č. 6, 1995) a průzkum státních a čtenářských zdámy redakce Lidové armády (viz články v číslech 22–28 z roku 1995).

Tabulka 1

Délka pracovní doby týdně hod.	Denní pracovní doba hod.	Ze zkoumaného souboru se týče korespondentů
46—49	7,9	2,4
50—54	8,7	12,6
55—59	9,5	19,2
60—64	10,3	30,4
65—69	11,2	16,5
70—74	12,0	9,4
75 a více	12,8	9,5

Tabulka 2

Plat ředitele (v každé srovnávané zemi)	Index 100
Plat velitele pluku v ČSSR	80—90
v PLR	75—85
v BLR	120—130
v NDR	160—180
v SSSR	150—165

výzkumem (formou osobních odhadů respondentů).

Z tabulky je zřejmé, že u 85 % dotázaných se průměrná pracovní doba pohybovala denně zhruba v rozmezí 9—13 hodin. Neúměrně dlouhá pracovní doba je pak překážkou harmonického rozvoje osobnosti vojáků z povolání, neumožňuje plně uspokojování jejich studijních, společenských, kulturních, rodinných a jiných zájmů. Negativní následky dlouhé pracovní doby jsou pak ještě násobeny tím, že řádná dovolená neplní za dnešní praxe u značného procenta vojáků své funkční poslání, tj. nepřispívá k regeneraci duševních a fyzických sil. Dovolená je totiž jen málo čerpána v celku nebo ve dvou částech, ale je rozdrobována a přerušována ze služebních i soukromých důvodů.

Výzkum ukázal rovněž na poměrně vysokou variabilitu odborností a funkcí vojáků z povolání během jejich služební dráhy. Např. vojenskou odbornost ve zkoumaném vzorku změnilo v průběhu své služby 55 % vojáků, 8 % ji změnilo 4krát a vícekrát, průměrný počet změn odbornosti na jednoho respondenta bez ohledu na věk a délku služby činí 1,26 změny. Změny od-

bornosti jsou v úzkém spojení s dalšími charakteristickými rysy vojenské profese, neboť jedna čtvrtina těchto změn vyvolává změnu posádky, odloučení od rodiny nebo stěhování.

Zajímavý je obraz spokojenosti, resp. nespokojenosti s jednotlivými složkami pracovních podmínek, které výzkum také zajišťoval. Nejvyšší nespokojenost projevilí respondenti s omezením volnosti pohybu, organizovaností práce, odloučením od rodiny, délkou pracovní doby, dopravou do zaměstnání a s celkovou úrovní pracovního prostředí.

V **platovém zabezpečení** se nejzávažnější zjištění kumulují do problematiky nivelizace a preference v odměňování vojáků z povolání. Platovou nivelizaci způsobovalo poměrně nízké rozpětí platů za práci kvalifikovanou, nediferencovanost mezi prací náročnou na analýzu a zobecňování a prací sice namáhavou, ale nevyžadující takový stupeň kvalifikace a mající nižší rozsah odpovědnosti. Zaostávání v této oblasti ukázalo rovněž mezinárodní srovnání. Tabulka 2 uvádí platové relace mezi velitelem pluku a ředitelem srovnatelného strojírenského závodu (2—3 tisíce za-

městnanců) v některých socialistických zemích a v ČSSR.

Tyto skutečnosti se projeví v tom, že téměř 65 % dotázaných hodnotilo výši svého platu vzhledem k charakteru a náročnosti zastávané funkce jako nízkou. Vyhodnocení rozhovorů pak ukázalo důvody této nespokojenosti. Nejvíce (zhruba třetina) respondentů uvedla jako příčinu nespokojenosti nepochopitelnost mezi platem a požadovanou kvalifikací; další příčiny: neodpovídá stupni odpovědnosti (za lidi a materiál), neodpovídá nárokům na duševní a fyzickou námahu a délce pracovní doby atd.

V **materiálním zabezpečení**, kde byl rovněž zjištěn pokles preference, jde především o bytovou otázku a o zabezpečení racionální a kvalitní výživy vojáků z povolání, které neodpovídají specifikům a náročnosti vojenské služby.

Nedostatky v bytovém zabezpečení (relativně vysoký počet nebydlicích a odloučených od rodin) násobí potíže vyplývající z charakteru pracovních podmínek, což má opět vliv na možnosti obnovy fyzických a duševních sil i uspokojování zájmů vojáků.

Ve výživě je znepokojivé zjištění, že úroveň závodního stravování a počet vojáků, kteří je využívají (od roku 1963 byl zaznamenán pokles o 30 % v počtu podávaných hlavních jídel), neodpovídá specifickým podmínkám armády, stupni namáhavosti a pracovního vypětí i objektivním údajům o vývoji zdravotního stavu vojáků z povolání.

Ve **zdravotnickém zabezpečení** byl zjištěn rozpor mezi sice pomalým, ale trvalým zhoršováním zdravotního stavu vojáků z povolání (na němž se podílí nejen stárnutí sboru vojáků z povolání, ale také podmínky služby) a nedostatečnými preventivními opatřeními v jejich životních podmínkách. Počet vojáků z povolání s dobrým zdravotním stavem v roce 1957 činil 80,5 % a v roce 1956 již jenom 70,3 %, úměrně s ním se zvyšuje i počet vojáků s vyhovujícím zdravotním stavem.

V **sociálním zabezpečení** bylo zjištěno, že současný systém vyvolává sociální nejistotu, že starobní, invalidní a vdovské důchodové zabezpečení, jakož i systém odškodňování při odchodu z armády před nárokem na důchod neodpovídají významu, potřebám a funkci ČSLA.

V **právním postavení** byla zjištěna celá řada odlišností, omezení a nevýhod ve srovnání s právní úpravou postavení pracovníků v národním hospodářství, které však nejsou náležitým způsobem kompenzovány. Závažné bylo rovněž zjištění nízkého

stupně informovanosti o právních otázkách, souvisejících s výkonem služby vojáků z povolání.

Závažné jsou výsledky zkoumání **sociálně psychologických vlivů**, které působí na sociální skupinu vojáků z povolání. Charakter těchto jevů je takový, že za určitých okolností může být jejich působení tak silné, že zatlačí do pozadí vliv jiných podmínek, např. působení hmotných podmínek. Protože se domníváme, že čtenářům jsou údaje z této oblasti méně známé, resp. méně dostupné, než jsou údaje z oblasti pracovních podmínek a jednotlivých druhů zabezpečení, uvedeme je poněkud obsáhleji v podobě četností odpovědí na základní otázky této problematiky.

První skupina tohoto bloku otázek zjišťovala názory respondentů na stav **veřejného mínění o úloze armády a jejím významu**. Z vyhodnocení je zřejmé, že více než 90 % dotázaných je nespokojeno se současným stavem veřejného mínění o armádě, přičemž tento počet se zároveň domnívá, že veřejnost je nedostatečně informována o životě a práci příslušníků armády. Více než 55 % dotázaných vyjádřilo k veřejnému mínění na úlohu armády výrazně skeptické stanovisko [vysoko nad průměr svým skeptickým postojem vynikli důstojníci středních věkových, služebních a hodnostních kategorií].

Ve skupině otázek **ke společenské prestiži vojenského povolání** bylo zjištěno, že 95 % dotázaných považuje společenskou prestiž svého povolání za nízkou až velmi nízkou. Při hodnocení jejího současného vývoje zaznamenalo 14 % vojáků z povolání určitý vzestup, 22 % se domnívalo, že situace se nemění a 52 % hodnotilo vývoj jako dále sestupný. Téměř 90 % dotázaných uvedlo, že v denním životě se v různé míře setkává s projevy negativního postoje veřejnosti vůči nim jako vojákům z povolání, přičemž na 77 % z nich doléhají tyto zážitky psychicky velmi nepříjemně a na 22 % se s nimi těžce vyrovnávají.

Otázky o **existenčních problémech spojených s životní dráhou vojáků z povolání** lze v zásadě rozdělit do dvou skupin; první z nich je možné označit jako problémy existenční a sociální jistoty a druhou jako problémy uplatnění aspirací a služebních perspektiv. Vlivy vyvolávané první skupinou se týkají především starších kategorií vojáků z povolání, o čemž svědčí např. zjištění, že 29 % respondentů vyslovilo skeptický názor na úroveň svého důchodového zabezpečení a z nejstarších kategorií tentýž názor projevilo již 68 % dotázaných. V jiné otázce 51 % dotázaných prohlásilo, že současný systém so-

ciálního zabezpečení nedává pocit jistoty a 17 % k němu mělo konkrétní výhrady. Z nejstarších kategorií však nemělo pocit sociální jistoty již 59 % respondentů a 35 % vyjádřilo své výhrady. Druhá skupina problémů vykonává tlak zejména na mladší a střední věkové kategorie vojáků z povolání. Bylo např. zjištěno, že nejasná perspektiva vyzvednutí ve funkci se týká 80 % příslušníků nejmladších kategorií důstojníků a praporčků a nejasná perspektiva dosažení vzdělání 51 % příslušníků těchto kategorií. Plných 50 % vojáků, opět převážně ze středních a mladších věkových kategorií, uvádí více zábran, v nichž vidí překážky své další perspektivy a v důsledku toho se vyslovuje ke své další perspektivě velmi skepticky.

Ze skupiny otázek o vlivu **mezilidských vztahů v armádní hierarchické struktuře** upozorňujeme zejména na to, že přes 40 % dotázaných v odpovědi na příslušnou otázku uvádí nedocenení své práce nadřízenými. Pokud jde o možnost projevit své názory, prohlašuje 62 % dotázaných, že má na svém pracovišti jen omezenou

možnost uplatnit své kritické názory a připomínky a 10 % uvádí, že vůbec nemá možnost uplatnit kritiku. Vážné poruchy v mezilidských vztazích byly zjištěny převážně u vojáků z povolání, zařazených na stupních četa až prapor.

V otázkách o vlivu **vytržení z přírodního životního prostředí** bylo zjištěno, že ze zkoumaného vzorku zhruba dvě třetiny vojáků mění posádku během každých dvou let, což se nepříznivě odráží nejen v jejich životních pocitech, ale také u příslušníků jejich rodin. Přibližně čtvrtina vojáků z povolání žije permanentně odloučeně od rodiny. Téměř jedna třetina není z různých důvodů spokojena s místem své nynější posádky; mezi nejčastěji uváděné motivy k zamýšlené změně posádky patří: snaha žít blíže původního domova (svého nebo manželky); nevhodné podmínky zaměstnání rodinných příslušníků; místo nevyhovuje z různých důvodů dětem; zvyk žít ve městě; snaha vrátit se do vlastního národnostního prostředí.

[Dokončení v příštím čísle]